

ANNA CLAIRE

De weg naar de vrijheid

Vertaald door Jolanda te Lindert

De Fontein

1

Berlijn, juli 1936

Vlaggen, overal vlaggen. Heel Berlijn wapperde in de warme zomerwind. De Olympische Zomerspelen zouden over een paar weken beginnen. Zomerspelen, wat een prachtig woord, dacht Luise. Zomerspelen in de zomerwind, dat is bijna poëzie.

Maar alleen bijna.

Ze liep snel over het hobbelige weggetje, schopte een steentje voor zich uit en streek haar wilde blonde haar naar achteren. Ze hield van woordspelletjes. Een woord had vaak zoveel verschillende betekenissen en een woord kon iets oproepen of een geheime boodschap bevatten.

Zodra ze de bocht om kwam, rook ze het versgebakken brood en gebak uit haar favoriete bakkerij, waar zij en haar vriendinnen elke donderdagmiddag bij elkaar kwamen om hun geliefde kruimeltaart, Berliner Streuselkuchen, te eten en ondertussen te kletsen.

Zelfs hier wapperden ze. Twee vlaggen. Rood, een witte cirkel, een verdraaid zwart kruis.

Luise rilde, ondanks de warmte buiten. Ze bleef even staan en trok haar hoed recht. Hoe moest ze haar vriendinnen vertellen wat er een paar dagen geleden was gebeurd en wat hun zou overkomen als ze niet eindelijk een beslissing namen?

‘Ren, Luise, ren zo hard je kunt, het gaat om je leven!’ had Richard geroepen, volkomen in paniek. Luise was inderdaad gaan rennen, sneller dan ze ooit had gerend.

Maar haar vriendinnen wilden gewoon niet zien welke onmenselijke dingen in Duitsland gebeurden. Zij sloten hun ogen en hoopten,

net als heel veel andere mensen, dat alles weer goedkwam. Maar die hoop werd toch verdreven door al die wapperende vlaggen in de wind?

Ze keek op toen ze Maria hoorde zeggen: ‘Eindelijk, je bent er!’

Maria was de pragmatische, de literair onderlegde, en getrouwd met Jakob, een boekhandelaar. Het stel had twee prachtige kinderen, Noah van zes en Tabea van drie. Ze had haar zwarte haar opzij gerold, en haar pony hing in kleine krulletjes langs haar slapen. Maria had zoals zo vaak een boek onder haar arm geklemd, in haar ene hand een stuk Streuselkuchen en in haar andere een papieren zakje van de bakkerij.

Naast haar stond Anni, de derde van hun groepje, die met haar blonde haar speelde. Zij had lichtblauwe ogen en haar lange, golvende haar opzij ingedraaid en met speldjes naar achteren vastgemaakt. Zij hield een stuk koek op haar vlakke hand en keek Luise onderzoekend aan.

‘Ik heb al een stuk voor jou gekocht, Luise.’ Maria bood haar het papieren zakje aan en glimlachte.

‘Dank je.’ Luise nam het zakje aan, maar maakte het niet open. ‘Er is iets gebeurd!’

‘Dat zag ik meteen,’ zei Anni triomfantelijk. Ze streek haar blauwe jurk glad. Ze zag er zoals altijd fantastisch uit en ze rook naar lavendelzeep. Anni was de meest romantische van de drie vriendinnen. Ze had een goede smaak, in elk geval wat dingen betrof. ‘Luise, er is bij jou altijd iets gebeurd,’ zei ze plagend. ‘Wat is het nu weer?’ Ze nam genietend een hapje en likte over haar lippen.

Luise haalde diep adem, haar hand trilde opeens, zodat het papier ritselde. ‘Het is Richard. Richard is weg.’

‘Heeft hij je verlaten?’ Anni had meteen medelijden met haar. Ze was een lieve schat en geloofde altijd in het goede. Ooit zou ze een geweldige moeder worden, zoals ze ook wilde. Je moest haar wel aardig vinden door haar hartelijke en vrolijke karakter en je kon altijd op haar rekenen.

‘Nee, we zijn ontdekt,’ zei Luise. ‘Gisteren, in de kelder waar de drukpers staat waarmee onze groep de pamfletten drukt.’

Maria sloeg geschrokken een hand voor haar mond, maar Anni bleef rustig kauwen.

‘Richard heeft die brullende nazi’s kunnen ompraten met een paar uitstekende smoezen en dankzij zijn contacten met hooggeplaatsten. Voor mij hadden ze helemaal geen belangstelling, nog niet tenminste. Volgens Richard loop ik ook gevaar, omdat ik de teksten voor die pamfletten schrijf. Volgens hem hebben ze een lage dunk van vrouwen en namen ze me daarom niet serieus toen ze in de kelder waren. Dat zouden ze natuurlijk wel moeten doen!’ zei ze opstandig.

Anni verslikte zich in een stukje gebak en begon te hoesten, zodat Maria hard op haar rug klopte. Toen ze weer kon ademen, zei Anni: ‘Luise, het is toch logisch dat ze er iets tegen moeten doen als jullie... zoiets verspreiden?’

‘We vertellen geen leugens,’ zei Luise kwaad. Ze wist dat het zinloos was om hier met Anni over te praten. Anni aanbad haar Siegfried die ze al sinds de lagere school kende en in wie ze, ondanks dat hij lid was van de Gestapo, alleen maar het goede kon zien.

‘Siegfried beschermt Maria en haar gezin toch,’ had Anni een keer gezegd. ‘Hoewel het Joden zijn, zal hun niets overkomen.’

Hoewel het Joden zijn? Woorden konden je liefde voor vriendinnen aan het wankelen brengen. In het ergste geval vernietigen of op z’n minst verminderen. Luise had vaak gediscussieerd met Anni. Ze had geprobeerd om Anni, die zo verliefd was, de waarheid te laten inzien. Maar Anni was ook koppig en kon dingen uitstekend verdringen. Zelfs een studente filosofie zoals Luise kon niets inbrengen tegen zinnen als ‘Ieder mens heeft het recht om te denken wat hij wil, dat zeg je zelf toch ook altijd, Luise.’

Richard kon dat wel. Hij was haar docent aan de universiteit geweest en sinds een jaar haar geliefde. Richard was een uitmuntende woordkunstenaar. Hij had haar een paar weken geleden ten huwelijk

gevraagd. ‘Zullen we trouwen, Luise?’ Banale woorden, toch maakten die haar heel gelukkig.

Op dit moment liepen twee soldaten in een bruin uniform hun kant op. Ze waren vermoedelijk van hun leeftijd, maar keken met een hooghartige en koele blik naar de jonge vrouwen.

Luise deed haar best vrolijk te lijken en iets grappigs tegen haar vriendinnen te zeggen, maar Maria verstijfde.

Anni was de enige die om Luisés grappe lachte. Ze begroette de beide mannen glimlachend met ‘Heil Hitler’. De soldaten groetten terug met ‘Heil Hitler’ en liepen door. ‘Zo moet je het doen, Luise. Opportuun zijn is ook verstandig.’

Luise haalde diep adem.

‘En, waar is Richard nu?’ vroeg Maria ongerust.

‘Als het goed is, is zijn trein nu in Hamburg en stapt hij al snel op het schip,’ zei Luise gespannen.

‘Wat?’ vroeg Maria. ‘Zonder jou?’

Luise slikte. Haar teleurstelling omdat hij zonder haar was vertrokken kwam langzaam terug, maar ze verdrong dat gevoel snel, omdat het niet anders had gekund. Ze hadden het er daarvoor al vaak over gehad of zij net als andere politieke verzetsstrijders moesten emigreren. En zo ja, waar dan naartoe?

‘Nu worden wij vervolgd, Luise, nu is het zover. Ik ga naar New York,’ had Richard gezegd. ‘George woont daar. Hij zal zeker borg voor me staan en zeggen dat ik een ver familielid van hem ben. En als we daar eenmaal zijn kunnen we zelfs meer doen, daar ben ik van overtuigd.’

‘Waarom niet naar Parijs, naar een plek in Europa? Dan zijn we dichterbij ons eigen land,’ had Luise gezegd.

Richard had vastbesloten zijn hoofd geschud. ‘Ik heb gehoord dat veel immigranten daar niet mogen werken en in armoede leven, en bovendien vind ik dat te dichtbij. Wij moeten groter denken, Luise. Iets groots kan alleen met iets groots worden verslagen, dat begrijp je toch wel?’

Natuurlijk begreep ze dat.

‘Ik kan George eerst alleen vragen om borg voor mij te staan. Als ik daar ben zal ik hem vragen ook borg voor jou te staan. Tot het zover is, moet jij alles voor ons regelen. Dat kun je uitstekend, Luise, jij bent de beste,’ had hij gezegd.

‘Maar jullie zouden toch samen weggaan? Jullie wilden toch trouwen?’ vroeg Anni verbaasd.

‘Ja, dat gaan we ook doen. In New York,’ antwoordde Luise dapper. Ze wist dat Anni haar niet begreep. ‘Ik vertrek later, nadat ik alles hier heb geregeld. Eerst moet ik onze bezittingen verkopen, want we hebben geld nodig om opnieuw te beginnen. Richard had van tevoren al een paar dingen geregeld, want anders had het niet zo snel kunnen gaan. Voor het geval dat... Hoe gaat het met jou, Maria, met jullie? Ga alsjeblieft mee, voor het te laat is,’ zei ze nadrukkelijk.

Maria schudde haar hoofd, zoals altijd als dit haar werd gevraagd. ‘Ik heb het er opnieuw met Jakob over gehad, want ik ben elke dag bang dat hij zijn boekwinkel moet sluiten. Maar volgens hem vinden we wel een manier. Hij weigert de boekwinkel op te geven. Je weet toch hoe hij is? Door de *Reichsfluchtsteuer* die je moet betalen als je het land verlaat, zouden we een groot deel van ons vermogen kwijt-raken. Ach, het wordt vast niet nog erger.’

‘Inderdaad,’ beaamde Anni. ‘Dat gaat niet gebeuren, dat geloof ik ook.’

‘Maar ik denk van wel. Laten we allemaal naar New York gaan, voordat het te laat is, en daar ons restaurantje openen. Daar dromen we immers al jaren van? In Amerika kunnen we dan leven van de winst.’

‘Maar Luise, we wilden dat restaurant toch hier in Berlijn openen!’ Anni nam nog een hapje van haar stuk taart, en er viel een dikke kruimel uit haar mond.

‘Maar ze zullen mij echt geen toestemming geven om hier een restaurant te beginnen,’ zei Maria bitter. ‘Luise heeft gelijk, want als we op een bepaald moment wel moeten emigreren, is dat de beste ma-

nier om opnieuw te beginnen. Een klein restaurant, iets van onszelf. Ik hou van onze boekwinkel, maar in een nieuw land kun je van een restaurant waarschijnlijk beter rondkomen. Luise kookt en filosofeert met de gasten, Anni heeft het talent om het prachtig in te richten en kiest elke dag verse bloemen uit, en ik doe de bediening en kan in mijn vrije tijd zoveel lezen als ik wil.’

Anni schudde haar hoofd. ‘In Amerika? Dat is onzin!’

Luise zei: ‘Helemaal niet! Wij vrouwen moeten zelfstandig zijn en niet afhankelijk van onze mannen.’ Ernstig voegde ze eraan toe: ‘Maria, ik maak me echt zorgen over jou, over jullie. Beloof me alsjeblieft dat jullie, zodra het gevaarlijker wordt in Duitsland, meteen naar New York komen. Zodra ik daar ben, stuur ik jullie de affidavits, de borgverklaringen om het land binnen te mogen, zodat jullie visa kunnen aanvragen. Anni komt later ook.’

‘Echt niet!’

‘Voor jou kan het ook gevaarlijk worden. Je hebt toch verre Joodse familieleden?’

Anni schrok even, maar zei toen peinzend: ‘Heel verre familie!’

‘We moeten een plan opstellen, een doel voor ons allemaal, voor het geval het hier erger wordt. En daar ziet het helaas wel naar uit. In Amerika is het veilig en zouden we weer bij elkaar zijn,’ zei Luise. ‘Dat ik nu naar Amerika wil gaan om daar te wonen, is de verstandigste oplossing. Ik kan daar alles alvast regelen, zoals hoe en waar je in New York een restaurant kunt beginnen.’

Anni glimlachte onzeker, ze was heel stil geworden. Ze zei: ‘Jij ook altijd met je gekke ideeën.’

‘Maar het is een goed idee,’ zei Maria. ‘Maar vast en zeker heel duur, dus hoe moeten we dat aanpakken?’

‘Ik weet het. Maar daardoor mag het niet misgaan,’ zei Luise vechtlustig. ‘Andere emigranten hebben het ook voor elkaar gekregen. Natuurlijk is zoiets duur, maar mensen moeten altijd eten, ook in tijden van nood en ook in Amerika. Duitse gerechten worden vast goed ontvangen, zeker Berliner Streuselkuchen als dessert of bij de koffie.’

Maria knikte peinzend. ‘Anni en ik geven Luise het geld ervoor en mochten we haar niet achterna komen, kan ze het ons terugbetalen.’

‘Natuurlijk,’ verzekerde Luise hen.

Anni keek haar niet op haar gemak aan.

‘Hoeveel zal dat kosten?’ vroeg Maria.

‘Maximaal een jaarsalaris, dat heb ik nagevraagd,’ zei Luise. ‘Maar het lukt vast ook met veel minder.’

‘Zoveel?’ vroeg Anni ontdaan.

‘Ja, als jullie me allebei honderdvijftig Reichsmark geven, dat is ongeveer een maandsalaris. Of nog liever twee maandsalarissen. Dan moet het lukken. Misschien kan ik tegen een zacht prijsje een restaurant inclusief de inboedel overnemen,’ zei Luise onverstoorbaar.

‘Driehonderd Reichsmark?’ herhaalde Anni aarzelend.

‘Ik weet het. Het is veel geld en ze houden ook nog wat geld in als ik het daarnaartoe overmaak. En dat moet wel, want ik mag maar tien Reichsmark meenemen. Maar het is voor de zekerheid van ons allemaal.’ Luise keek Anni smekend aan.

Maria knikte vastberaden. ‘Jakob zal het goedvinden. Het is een noodplan, een weg naar de vrijheid voor het geval we die nodig hebben. Jij weet ook niet hoe de situatie hier zich zal ontwikkelen, Anni.’

Anni wilde ertegenin gaan, maar Maria praatte al door: ‘Of we komen je achterna als jij al in Amerika bent en dan beginnen we het restaurant samen. Anders maakt Luise het geld zodra dat kan weer aan ons over. Dan hebben we niets te verliezen. Je hebt toch geld van je vader geërfd, Anni.’

‘Ja, dat is zo.’

‘Het wordt goed besteed, geloof me. Een investering, misschien wel een investering in je leven.’

Luise keek Anni gespannen aan. Zelf moest ze haar aandeel ook van haar erfenis betalen, maar haar overleden moeder zou het verstandig vinden wat ze van plan waren, daar was ze van overtuigd. Ze zei: ‘Als we alle drie een aandeel inleggen, wordt ons restaurant een succes.’

Anni zei: ‘Goed, dan doen we dat. In deze tijd is het niet verkeerd om mijn geld goed te investeren. “Iedere vrouw heeft een achterdeurtje nodig,” zei mijn vader altijd.’

‘Jullie zijn geweldig! Laten we zweren dat we alles zullen doen om onze droom te realiseren,’ stelde Luise voor. ‘We zweren het net als vroeger.’

De vriendinnen legden hun handen op elkaar en keken elkaar aan. Zonder ook maar iets te zeggen.

2

New York, 2023

June rook lavendel en die geur maakte haar verdrietig. Het was alweer jaren geleden dat ze hier bij haar oma Luise was geweest. June stond een beetje verloren in de slaapkamer en keek om zich heen. Ze werd duizelig, iets wat haar sinds Luises dood vijf jaar geleden wel vaker overkwam.

June was geboren in Amerika en na de vroege dood van haar beide ouders opgegroeid in Washington Heights, een wijk in New York. Haar oma bezat daar een prachtig groot huis, chic ingericht met veel antiek, met een parkachtige tuin en ze had een tuinman en een hulp in de huishouding. Het enige wat Luise zelf altijd deed was koken.

Bill, Luises laatste man, was nu ook overleden. Hij was iets jonger geweest dan Junes bejaarde oma en had het recht gehad om tot zijn dood in Luises huis te blijven wonen. June had hem niet echt goed gekend en ze was na Luises begrafenis ook niet meer in New York geweest.

Omdat zij alles moest regelen, was ze hiernaartoe gekomen vanuit Berlijn, waar ze had gestudeerd en was blijven wonen. Oma's testament lag bij de advocaat, die June als erfgenaam vertegenwoordigde als haar *personal representative*, zoals de executeur van een nalatenschap in de VS werd genoemd. Deze advocaat had haar na de dood van haar oma geïnformeerd over Bills levenslange woonrecht en haar laten weten dat zij alles pas na Bills dood zou erven. Verder had hij haar verteld dat er op zijn kantoor een verzegelde brief van haar oma aan haar lag. Luise had in haar testament bepaald dat hij die pas na Bills dood aan haar mocht voorlezen. De brief zou dus wel persoon-

lijk zijn. Alsof er iets geheim moest worden gehouden, had June gedacht toen ze dat hoorde. Een vreemde gedachte. Had haar oma een geheim gehad?

De slaapkamer zag eruit alsof Luise heel even was weggelopen. Bill had niets veranderd; hij had kennelijk veel van haar gehouden. Zij ook van hem? ‘Als je van iemand houdt, doe dat dan vanuit het diepst van je hart of laat het anders maar zitten,’ had ze een keer tegen June gezegd. En: ‘In het leven van een vrouw is er altijd één heel bijzondere liefde.’

June ging op het met oudroze beklede krukje voor het kaptafeltje zitten. Alles in deze kamer zag eruit alsof de tijd in de jaren 1960 stil was blijven staan. Ze had haar oma de afgelopen jaren veel te weinig bezocht, bedacht June, doordat ze zoveel had gewerkt. En oma had geweigerd om naar Berlijn te komen, ook toen June ging studeren en Luise nog veel fitter was geweest.

Na de dood van haar ouders kroop de toen zesjarige June ’s nachts vaak bij Luise onder de dekens. Het verlies van Junes ouders had hen allebei diep geschokt. Junes moeder, oma’s enige dochter Linda, had heel vredig geleken in haar kist. Ze had geen enkele snee in haar gezicht, maar wel een heleboel op haar lichaam – details die June niet wilde horen. Maar wie trok zich iets aan van de gevoelens van een klein kind dat naast de kist stond? Alleen haar oma had toen een hand voor haar ogen gehouden en haar oren dichtgedrukt. ‘Een kind mag niet alles zien,’ had ze gefluisterd. ‘Ik had echt gehoopt dat je nooit doden hoefde te zien.’

In de kapel tijdens Luises rouwdienst waren alleen een paar burenen aanwezig geweest. June had op zoek willen gaan naar oude vrienden en bekenden van Luise, maar dat was bijna onmogelijk zonder een persoonlijk telefoonboekje. Maar ach, die mensen waren vermoedelijk ook al dood. June had zich nooit afgevraagd of haar oma eigenlijk wel goede vrienden en vriendinnen had. Luise had altijd tevreden geleken, ze verzorgde zieke burenen en kookte voor hen, maar verder had ze nogal teruggetrokken geleefd in dit prachtige huis. Ook de

vroegere buren met wie Luise contact had gehad, waren al overleden of vertrokken.

Zou Bill vrienden of kennissen hebben gehad? June wist door de verhalen van haar oma alleen dat hij geen familie meer had. Dat was alles. Hij had nooit veel gepraat.

Nog een laatste keer liet ze haar blik door Luisés slaapkamer dwaalen. Daarna stond ze op en liep ze de trap af naar de hal.

Ze had haar oma een keer gevraagd hoe het kwam dat ze zoveel geld had gehad om dit grote huis te kopen. ‘Je hoort niet over geld te praten,’ was oma’s antwoord geweest en daarna had June het niet nog een keer gevraagd.

June bleef staan voor een schilderij in een gouden lijst. Luise was altijd een soort moeder voor haar geweest. Vaak een vrolijke moeder, maar soms ook een verdrietige. Ze was bijna te gronde gegaan aan het verlies van haar enige dochter, had ze later een keer toegegeven. Ze leefde alleen nog omdat ze er moest zijn voor haar kleindochter. ‘Jij hebt mijn leven gered, schat,’ had ze gezegd. ‘Ik ben je daar heel dankbaar voor, jij hebt mijn leven weer zin gegeven en mijn schuld verminderd.’ June had de laatste zin toen niet begrepen, maar oma had er verder niet over willen praten.

Nu June naar het schilderij keek, dacht ze er weer aan. Oma had hier voor dit schilderij van Ellis Island gestaan toen ze dat zei. *Island of Tears* – Traneneiland. June verdrong die gedachte.

June was midden twintig toen ze naar Berlijn ging om journalistiek te studeren en na haar studie had ze zich lange tijd als stagiaire laten uitbuiten. Dat had ze zonder de maandelijkse cheque van haar oma nooit kunnen doen.

Vlak voordat June afstudeerde, had ze Micha leren kennen, een muzikant. Ze waren overhaast getrouwd en toen moest June de kost verdienen, omdat Micha alleen voor zijn muziek en voor haar leefde. Toen nam ze noodgedwongen een tijdelijke baan aan als redacteur van een roddelblad.

In het begin had ze dit soort baantjes zelfs heel leuk gevonden,

maar toen ze een jaar of vijfendertig was vond ze haar werk leeg en nutteloos. Dat maakte haar ontevreden en onaangenaam gezelschap, zoals haar nieuwe partner Anton haar steeds weer voor de voeten gooide. Ze woonden al vier jaar samen, sinds June van Micha was gescheiden omdat hij haar had bedrogen. Ze had Anton leren kennen in een café. Toen was hij niet gekleed in zijn bankierspak, zoals zij het altijd noemde, maar hij droeg een gemakkelijk zittende broek en een T-shirt.

Haar relatie met Anton was inmiddels ook moeilijk. Hij mopperde vaak op haar, iets wat ze zich pas de afgelopen maanden had gerealiseerd. Ze had ook niet gemerkt dat ze bijna een burn-out had, dat haar handen vaker trilden. Gelukkig was haar tijdelijke contract met een entertainmentmagazine bijna afgelopen, zodat ze dan een beetje op adem kon komen. Of drukte dat wat ze over Anton had ontdekt nog zo zwaar op haar? Daarna had ze zich eenzamer gevoeld dan ooit.

June keek op haar horloge, haalde de brief van de advocaat uit Manhattan die ze een week geleden had ontvangen uit haar tas en las hem snel opnieuw door.

*Geachte juffrouw Zeiler,
Zoals wij u na de dood van uw oma hebben medegedeeld, moet de verzegelde brief van uw oma na het overlijden van meneer Bill Blixton persoonlijk aan u worden voorgelezen. Wij verzoe-
ken u dan ook een afspraak met ons kantoor te maken.
Met vriendelijke groet,
Walter Brown*

June liet de brief zakken. Deze afspraak was over een uur. Wat zou er in die brief staan? Zij zou dit prachtige huis erven, dat was toch al zeker? Maar ze woonde in Berlijn en wilde daar samen met Anton een huisje aan de rand van de stad kopen. Dus dan zou ze dit huis waarschijnlijk moeten verkopen, wat haar ontzettend veel pijn deed.

June stopte de brief weer in haar handtas, gaf de planten in de salon nog even water en deed het huis zorgvuldig op slot. Ze miste haar oma enorm en vond het vreselijk dat ze niet vaker met Luise had gepraat over haar verleden, haar leven en haar liefdes.

Eerste druk december 2024

Oorspronkelijke titel *Die Glücksfrauen – Der Geschmack von Freiheit*

Oorspronkelijke uitgever Bastei Lübbe GmbH & Co. KG, Keulen

Copyright © 2023 Anna Claire

The moral right of the author of this work has been asserted in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988

Copyright © 2024 voor deze uitgave Uitgeverij De Fontein, Utrecht

Vertaling Jolanda te Lindert

Omslagontwerp Bij Barbara

Omslagbeeld © Trevillion

Opmaak binnenwerk Mat-Zet bv, Huizen

ISBN 978 90 261 7419 3

ISBN e-book 978 90 261 7420 9

ISBN luisterboek 978 90 261 7421 6

NUR 302

www.uitgeverijdefontein.nl

Uitgeverij De Fontein vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Alle personen in dit boek zijn door de auteur bedacht. Enige gelijkenis met bestaande – overleden of nog in leven zijnde – personen, anders dan die in het publieke domein thuishoren, berust op puur toeval.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch, door geluidsopname- of weergaveapparatuur, of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining niet toegestaan.